

УДК 343.97

П. В. Мельник

ВПЛИВ СОЦІУМУ НА РАННЮ (ПЕРВИННУ) ПРОФІЛАКТИКУ РИЗИКІВ ПРОФЕСІЇ

Основне завдання суспільства полягає у підвищенні ефективності попередження ризиків професій. Головне в такому попередженні — створення надійної системи контролю за охороною праці з боку держави; категоричне припинення явно шкідливої політики «економії» коштів на службах охорони праці; масштабне заохочення науково-технічних розробок щодо альтернативних механізмів і технологій з меншою кількістю професійних ризиків; розробка короткочасних, середньострокових та довгострокових державних програм боротьби з ризиками професій; створення самостійного (структурного) напряму прокурорського нагляду за законністю дій посадових осіб, з вини яких збільшується кількість і рівень небезпек професійних ризиків.

Саме занедбані (безконтрольні) ризики професії — це відправна точка і створення небезпечних умов праці, а також прийняття багатомірних зусиль щодо попередження або ліквідації аварійних ситуацій. Тому справді рання профілактика будь-яких небезпек виробництва, як правило, починається з підвищення ефективності контролю за професійними ризиками з метою їх усунення або надійної нейтралізації. Можна визначити декілька концептуальних ідей раннього попередження ризиків професії.

У кримінології позитивно сприймається концепція, що людство йде за чотирма стратегічними напрямками боротьби зі злочинністю, а саме:

- а) прискорення соціального, економічного та культурного прогресу;
- б) прийняття кримінальних законів;
- в) викриття і покарання злочинців;
- г) цілеспрямоване усунення із життя суспільства криміногенних факторів, а зрештою — попередження або припинення злочинної поведінки.

Називаючи ці напрями, зокрема, А. Ф. Зелінський застерігає: «Перший напрям часто називають загальносоціальним попередженням злочинності й безпідставно вважають його головним: підвищення життєвого рівня населення, розквіт культури та освіти... обумовлюють гуманізацію відносин та пом'якшують людську вдачу. Але цей напрям явно виходить за межі кримінології і не може розглядатися як різновид профілактичних заходів... Тут інші масштаби та інші рухомі сили» [2, 127-128].

З таким вихідним методологічним підходом погодитися важко з багатьох причин, але обмежимося основною. Так як не можна вивчати особу злочинця без урахування нормативного поняття особистості людини взагалі, навряд чи можливо (науково) розглядати динаміку зародження і розвитку соціальних відхилень злочинного характеру у відриві від нормативного розуміння соціуму з його основними показниками прогресу чи регресу, без урахування їх співвідношень, організаційно-правових та психологічних корекцій тощо. Мабуть, цей

аспект і покладено в основу розуміння дійсно ранньої (початкової) стадії профілактики правопорушень і злочинів, яка практично завжди передує спеціальній профілактиці; бо вони становлять динамічно та органічно поєднані сторони системи загальної та спеціальної профілактики в широкому її розумінні.

Практика життя свідчить, що з розвитком суспільства значно ускладнюється система технічних правил, покликаних протистояти ризикам професії. «Технічні норми, по суті, уособлюють собою інструкції з питань, яким чином людині належить діяти; вони виступають на рівні помічника індивідів з боку суспільства» [3, 318]. Тому участь людини в трудовому процесі — це безперервний вибір як результат пошукової ситуації, а змістом вибору буде реалізація свободи волі та її обов'язкового компонента — почуття відповідальності за той чи інший вибір у дуже широкому діапазоні: від вибору виду професійної діяльності до вибору форм протистояння професійним ризикам.

Проблема вибору свого індивідуального ставлення до ризиків професії та, відповідно, до гарантій своєї безпеки (а в широкому плані — й до безпеки виробництва) і є найпоширенішою формою діяльності у просторі суспільних відносин. У цьому плані порушення правил безпеки стає своєрідною формою відхилень від виробничо-нормативних систем безпеки, що веде до громадського, адміністративного, цивільно-правового чи кримінального впливу щодо винуватця.

Вибір сприймається як психологічний механізм мислення з прийняттям відповідного рішення в просторі трудової діяльності: позитивного, нейтрального або негативного, навіть злочинного. Психологічні механізми вибору в колі трудових відносин взаємодії з технікою та технологіями — це не тільки фактор доцільності, а й подолання щоденних стресів, а зрештою — подолання професійних страхів як головного компоненту страхів взагалі («XX століття називають століттям страху; в першу чергу йдеться про страх людини перед наступним днем» [5, 190]).

Найхарактернішою рисою ризиків професії є їх «історична картка», тобто виробнича характеристика та довгостроковість. Відомо, що небезпечна професійна діяльність з давніх часів була предметом постійного вивчення. Тут діяла і продовжуватиме діяти специфічна еволюція, коли ті чи інші професійні ризики і ставлення до них розглядаються спочатку в колі трудової майстерності та цивільно-правових відносин. Коли ж певні професійні ризики загострюються і це викликає явне занепокоєння громадськості, наймача чи представників державної влади, вимогливість до боротьби з такими ризиками різко йде вгору, аж до встановлення кримінальної відповідальності за найбільш зухвалі ігнорування правил безпеки, пов'язаних з нейтралізацією ризиків професії.

Особливість цієї еволюції — від незначних до більш реальних ризиків — у правовому аспекті уявляється принципово важливою (аж до кримінально-правового та кримінологічного реагування). Зростання кількості потенційно небезпечних об'єктів виробництва йде безупинно, але цей процес довго не викликав помітної уваги, хоча органи нагляду за безпекою в промисловості і висловлювали занепокоєність у зв'язку з саме таким розвитком небезпек.

Введення спеціального регулювання щодо нейтралізації небезпек у промисловості певним чином стримувалося відсутністю достатньо вагомих свідочств можливих катастроф. Реакція з'явилася пізніше, в 70-х роках ХХ ст., і тільки після дуже серйозних і навіть глобальних аварій [4, 576].

Слід також наголосити, що абсолютної виробничої безпеки не буває хоча б тому, що завжди існують деякі залишкові компоненти небезпек або з'являються нові й нові професійні ризики. Тому під самою безпекою слід розуміти загалом завідомо незначний рівень небезпек, з якими (на діючому рівні науки) доводиться встановлювати «компромісні» відносини як державі, так і виробничим структурам, а також окремим працівникам.

Професійні ризики — соціально прийнятна небезпека незначної насиченості як безрозмірна величина «в межах від 0 до 1»; це уповільнений темп реалізації небезпек певного класу, коли йдеться про гранично допустимий рівень виробничого ризику — фактора, коли майже повністю виключаються реальні розлади людського здоров'я.

При цьому гранично допустимий ризик поєднує взагалі прийнятний ризик та більш-менш допустимі небезпеки. Але рівень граничного ризику фактично значно менший, порівняно з явними небезпеками, бо він науково обґрунтовано контролюється прийняттям певної системи правил техніки безпеки, професійної санітарії та інших правил охорони праці. Що ж стосується поняття небезпеки, то воно більш широке, тобто охоплює не тільки прогнозовані, але й непередбачені негативні фактори.

Серед багатьох життєвих різновидів ризиків найпоширенішим є професійний ризик, тобто ризик професії, що несе зародкову небезпеку для працівників, а нерідко й оточуючого населення. З ризику професії починається формування, за несприятливих умов, і негативної особистості — безпосереднього носія ризиків, тобто працівника, який ризикує індивідуально або колективно.

Ризики професії принципово відрізняються від деяких різновидів ризиків, пов'язаних з трудовою діяльністю. Особливість професійного ризику полягає в тому, що він безпосередньо (автоматично) впливає з трудової діяльності, зумовленої здобутками науково-технічного прогресу. За змістом ризик професій певним чином наближається до техніко-технологічного ризику, але останній характеризується більш вузьким спрямуванням і найчастіше розкривається винятково, в екстремальних умовах досить конкретних і реальних небезпек.

Отже, якщо техніко-технологічні ризики — це екстремально виникаючі гострі ситуативні ризики з безпосередніми, явно реальними небезпеками для виробництва і людей, то ризики професії більш поширені, при цьому мають дещо абстрактний, хронічний, недостатньо визначений характер.

Соціально-економічна та правова характеристика ризиків професії органічно пов'язана з організаційними заходами нейтралізації або усунення виробничих небезпек. Зокрема, принципово актуалізується значення збереження кадрів працівників служб безпеки праці та докорінне поліпшення рівня їх попереджувальної діяльності, в першу чергу, спрямованої проти ризиків професії з їх певними потенційними небезпеками.

Ризики професій можуть трансформуватися не тільки в техніко-технологічні ризики підвищеної, реально небезпечної концентрації. Вони можуть трансформуватися і в соціальні або індивідуальні ризики.

Під соціальними ризиками розуміються ситуації, що характеризуються залежністю частоти виникнення небезпек та уражень значної кількості людей від виробничих факторів; соціальним ризикам притаманні масштаби катастрофічності. Для індивідуальних ризиків властивий розподіл професійних ризиків стосовно конкретних осіб; тут спостерігається зумовленість частоти виникнення певних небезпек у певних точках виробничого простору.

Для ефективного попередження професійних ризиків введено поняття їх оцінки за категоріями того чи іншого рівня небезпек для кожного підприємства чи виду професійної діяльності. За допомогою процедури оцінки йде умовне розмежування ризиків професійних, соціальних або індивідуальних.

Практика свідчить, що в процесі просування (наступу) науково-технічного прогресу об'єктивно розширюється динаміка взаємодії працівників (і взагалі населення) з джерелами підвищеної небезпеки, особливо з транспортними засобами. Це зумовлює необхідність підвищення ефективності ранньої профілактики щодо ризиків професій дорожньо-транспортного спрямуванням [1, 20]. У той же час важливо наголосити, що в умовах сьогодення актуалізується проблема нейтралізації ризиків, пов'язаних з технічним станом доріг, вулиць, залізничних переїздів тощо.

Набуває наростаючого значення небезпечний рівень віктимності у поведінці як водіїв, так і пішоходів у різних сферах безпеки дорожнього руху. Встановлено, що протягом тривалого часу з боку відповідних органів знизилась належна увага до рівня знань правил дорожньої безпеки населенням.

Встановлена також певна неадекватність оцінки професійних якостей операторів дорожнього руху існуючими методиками (більше половини помилок з компонентами ризиків професій припадало саме на них), що потребує посилення загального і спеціального контролю на всіх стадіях професіоналізації операторів транспортного профілю.

Науково-технічний прогрес активізує постановку проблеми співвідношення добровільних і примусових ризиків професії. Перші мають місце, коли працівники самі добровільно вибирають умови праці, знаючи, що їм властиві професійні ризики. Інші змушені до цього суспільства, у силу об'єктивних причин, коли ризики приймаються як працівниками, так і певними групами населення, які мешкають поряд з небезпечним виробництвом.

Примусові ризики певним чином втрачають статус професійних і набувають статусу загальнолюдських ризиків, наприклад, пов'язаних з підвищеною радіацією. В умовах наступу науково-технічного прогресу йде активний наростаючий процес інтеграції добровільних і примусових ризиків.

Для організації ранньої ефективної кримінологічної профілактики ризиків професії важливого значення набувають науково обґрунтовані класифікації ризиків. Найбільш вдалою здається їх трьохелементна класифікація, коли:

а) враховується ступінь ризику професій як оцінка на основі аналізу кількісних та якісних показників;

б) окремо береться до уваги ступінь професійного ризику, що призвів до загалом віддалених у часі хронічних професійних захворювань;

в) враховується ступінь ризику професії, що так чи інакше зумовив вже конкретне професійне захворювання чи травмування.

Ризики професії характеризуються значною рухливістю, мінливістю, зміною рівнів небезпек, а тому дуже важливого значення для їх нейтралізації набувають адекватні методологічні та відповідні методичні підходи до класифікацій та напрямів попереджувальних заходів. До числа головних належить попереджувальна ідея психологічної адаптації працівників до діючих реальних умов праці у поєднанні з постійним підвищенням загального культурного рівня і спеціального професіоналізму.

Практика дає підстави стверджувати, що в основі методичних розробок стосовно боротьби з ризиками професій знаходяться такі інформаційні підходи, коли «чекають» небезпечної реалізації ризиків з тим, щоб їх потім аналізувати, враховувати тощо. При цьому ігнорується попереджувальна функція ранньої профілактики з метою усунення можливості будь-якого реального включення механізмів настання тих чи інших небезпек.

На рівні позитивного сприймання слід розглядати прийнятну для фахівців чотиричленну систему нейтралізації професійних ризиків:

а) можлива оцінка ризиків на основі кількісних показників шкоди для здоров'я стосовно чисельності працюючих;

б) врахування строків настання шкоди для здоров'я;

в) вивчення конкретних зон діючих ризиків;

г) встановлення ступеневих рангів небезпек виробничих факторів.

На рівні додаткового елемента нейтралізації професійних ризиків можна назвати і підвищення рівня та поширеності заходів професійної профорієнтації.

У технічній і навіть юридичній літературі існує дуже багато варіантів термінологічних визначень ризику, що зумовлює доцільність і актуальність термінологічного уточнення саме професійного ризику, — доцільно загальноживаний термін «професійний ризик» замінити терміном «ризик професії». В останньому випадку більш точно буде відображена соціальна сутність елементів ризикованості, пов'язаних з професійною діяльністю.

Звичайно, будь-яке термінологічне уточнення звичних понять, а тим більше техніко-технологічного спрямування, вимагає певних дискусій, обговорень, а тому йдеться про попередню рекомендацію, що потребує відповідної теоретичної та практичної апробації.

Спеціалісти однак визнають наявність тенденції підвищення кількості та рівня небезпечності ризиків професії аж до їх криміналізації, що зумовлює зростання кримінологічного значення науково вивіреної методичної озброєності. Перший і головний концептуальний підхід полягає в тому, щоб сучасна економіка органічно поєднувала продуктивність та надійну систему гарантій безпеч-

ності. «Безпека людини — поняття, що торкається сутності людського життя та сфери діяльності. Безпека — це, за експертною оцінкою, збалансований стан людини, соціуму, держави» [6, 94].

В основі методичних підходів до раннього попередження ризиків професій лежить достатня інформаційна база щодо їх технічної та організаційно-технічної природи. Обов'язковим стає досить високий рівень кількісного та якісного аналізу статистики і динаміки таких ризиків, їх техніко-технологічної та юридичної, зокрема кримінологічної, оцінки.

У сучасних умовах науково-технічного прогресу різко підвищується попереджувальне значення професійної профорієнтації, психологічної корекції, якості відомчих розслідувань нещасних випадків на виробництві. Відповідно конче необхідно методично та організаційно підвищити якість взаємодії професійних спілок, галузевих виробництв та правоохоронних органів щодо усунення або нейтралізації ризиків професій на більш ранніх етапах їх шкідливої дії.

Тому необхідно прийняти такий комплекс державних, громадських, а за доцільності і правових заходів, щоб ризики професії залишалися застережливим поняттям без акумуляції тих чи інших реальних небезпек. Саме тоді ризик професій перестане лякати, а, навпаки, буде сприяти мобілізації багатоваріантних зусиль щодо їх нейтралізації або усунення, що стане своєрідним символом і критерієм пильності. Це й буде принципово важливим внеском у глобальну гармонізацію взаємин людей і техніки (технологій) на достатньо безпечному підґрунті.

Література

1. Індивідуальний ризик передчасної фатальної події обумовлений, в першу чергу, автомобільним транспортом // Надежность технических систем и оценка риска : пер. с англ. / Э. Д. Хенли, Х. Кумamoto. — М., 1984. — С. 20.
2. Зелинский А. Ф. Криминология / А. Ф. Зелинский. — Х., 2000. — С. 127–128.
3. Маркович Д. Ж. Общая социология : пер. с серб. / Д. Ж. Маркович. — М., 1998. — С. 318.
4. Маршалл В. Основные опасности химических производств : пер. с англ. / В. Маршалл. — М., 1999. — С. 576.
5. Франкл В. Психотерапия на практике : пер. с нем. / В. Франкл. — С.Пб., 1999. — С. 190.
6. Шалімова С. М. Основні аспекти безпеки життєдіяльності / С. М. Шалімова, О. О. Рігіна // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Педагогіка. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 94.

Анотація

Мельник П. В. Вплив соціуму на ранню (первинну) профілактику ризиків професії. — Стаття.

У статті розглядається позитивний вплив соціуму на ранню профілактику ризиків професії. Проблема вибору свого індивідуального ставлення до ризиків професії є найпоширенішою формою діяльності у просторі суспільних відносин. У цьому плані порушення правил безпеки стає своєрідною формою відхиленя від виробничо-нормативних систем безпеки, що веде до громадського, адміністративного, цивільно-правового чи кримінального впливу щодо винуватця.

Ключові слова: ризики професії, профілактика, соціум, безпека виробництва, нещасний випадок, віктимність.

Анотация

Мельник П. В. Влияние социума на раннюю (первичную) профилактику рисков профессии. — Статья.

В статье рассматривается положительное влияние социума на раннюю профилактику рисков

професії. Проблема вибору свого індивідуального отношения к рискам професії являється самою распространеною формою діяльності в просторстві общественных отношений. В этом отношении нарушение правил безопасности становится своеобразной формой отклонений от производственно-нормативных систем безопасности, ведет к общественному, административному, гражданско-правовому или уголовному воздействию в отношении виновника.

Ключевые слова: риски професії, профилактика, социум, безопасность производства, несчастный случай, виктимология.

Summary

Melnyk P. V. The Impact of Society on the Early (Primary) Prevention of the Professional Risks. — Article.

This article describes the positive impact of society on early prevention of the professional risks. The problem of choosing a personal attitude to risk profession is the most common form of activity in the area of public relations. In this respect, violation of safety rules is a form of deviations from manufacturing and regulatory safety systems, leading to administrative, civil or criminal influence on the perpetrator.

Keywords: professional risks, prevention, society, production safety, accident.

УДК 349.3:369.01

В. В. Андрійів

ЩОДО ПРИРОДИ ОBOB'ЯЗKOBИХ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, будучи особливо значущим соціально-економічним інститутом, являє собою область міжгалузевого правового регулювання, що здійснюється за допомогою різногалузевих заходів. У загальному вигляді таке регулювання можна визначити як процес упорядкування соціально-економічних відносин різногалузевими правовими засобами. Однак здійснення такого регулювання є не тільки засобом упорядкування відповідних суспільних відносин, а й одночасно засобом задоволення поєднаних між собою публічних (у даному випадку суспільно-державних) і приватних (особистих) інтересів працівників у вказаному страхуванні.

Публічні інтереси у даному випадку можна поділити на дві групи. По-перше, це безпосередні інтереси державно-правових утворень в економічній сфері даного виду страхування, під якими розуміються соціально-страхові фонди. По-друге, наявні також і опосередковані їх інтереси, що проявляються, прикладом, через економічну, виробничу, реабілітаційну, демографічну, захисну функції соціального забезпечення у межах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Їх здійснення повинно складати головну ціль держави в розвитку страхування як соціальної системи й невід'ємної частини її соціальної політики. Від втілення в життя перерахованих функцій залежить не тільки стабільність держави та суспільства, а і їх майбутнє. Вони повинні виявлятися в забезпеченні державою належного правового порядку у сфері